

Снежана Ј. Милојевић*
Независни истраживач
Србија

Оригинални научни рад
Примљен: 04. 09. 2022.
Прихваћен: 15. 11. 2022.

НЕЧАСТИВИ КАО УЗРОК МРЖЊЕ МЕЂУ БРАЋОМ

Циљ овог истраживања јесте приказивање наративних стратегија помоћу којих средњовековни аутори приказују демонско дејство у световним оквирима. Истакнути су најпарадигматичнији примери, директни пандани старозаветним причама о Каину и Авељу, Јосифу и његовој браћи и то код Стефана Провенчаног, Доментијана и Теодосија. Међу ауторима познијег периода, истакнути су наводи из житија Константина Филозофа и Данила II, где више није реч о односу богоугодног појединца према оном (онима) који то није (нису), већ је реч о сродницима који одолевају искушењу или потпадају под утицај експонената демонског у свету.

Кључне речи: Стефан Провенчани, Доментијан, Теодосије, Данило II, Константин Филозоф, демонски утицај, љубав, мржња.

Библијски пандани житијним описима

Свако искушење духовима зла доноси невоље са циљем да појединца удаљи од хришћанске тежње ка спасењу. У житијној књижевности се особито детаљно говори о таквој врсти испитивања душе и тела којој су изложени монаси – они који су најближи Истини, трпе и најтеже нападе бесова (како медијевисти именују демоне).¹

* milojevic.snezana@yahoo.com

¹ О томе детаљније види: Милојевић 2020.

Средњовековни аутори, говорећи о таквим збивањима, описују и консеквенце повлађивања демонском утицају, о чему је у књижевности епохе реч у индивидуалном смислу, али и на плану читавог колектива.² О разноликости потенцијалног Луциферовог дејства на човека, од рођења па до суда после смрти, говори цитат из *Житија Светог Симеона*, Стефана Првовенчаног. После богатих дарова које је хиландарски игуман Методије донео из Србије на Свету Гору, Свети Симеон своме сину, Стефану Првовенчаном, на дар шаље часни крст уз речи:

„Овај нека буде чувар и утврђење, и победилац, и помоћник у борбама противу видљивих и невидљивих непријатеља, и чедима твојим да на веке исцелилац болести телесних и рана душевних, и земљи твојој тврдо уточиште и стена, и кнезовима твојим оштро копље, и војницима твојим штит вере и славна победа, и мир и тишина ћивоту твојему, и да те доведе и представи непорочна Христу престолу, и разгонећи силом својом пред тобом ваздушне царинике, и увек да ти помаже [...] прогонећи од тебе на сваком месту бесовске пукове.” (Стефан Првовенчани 1998: 82)

Када се приступи верујућем појединцу (у медијевистичком контексту то јесу и аутор и житијни јунак) дихотомије нема, она прераста у антиномију, речено језиком овог доба или, примереније епоси о којој је реч – у сагласје. У кореспонденцији су физички и метафизички слој егзистенције. У оквиру централне теме овог рада – и силе добра и силе зла имају своје помоћнике – извршиоце своје воље – анђеле, који сведоче свим човековим животним фазама.

У тим релацијама је и чењеница да човек спознаје свет и Божије деловање у њему кроз синергију разума и срца (срце и разум нису у сукобу). Он се не информира, већ *созерцава*, у тежњи ка блискошћу са Богом, и тако разуме да је подједнако важан и овоземаљски свет и метафизички слој постојања. Сакрално препознаје кроз мистични пут приближавања Логосу, када се у надматеријалном препознају форме постојања једне више истине, теоријски познате кроз хришћанско учење.

Оваква врста метаисторичности је форма вечитог присуства Бога у свету по човековој мери. Николај Трубецкој, подсећајући на речи Апостола Јована: „Вољени, не верујте свакоме духу, него испитујте духове јесу ли од Бога, јер су многи лажни пророци изишли у свет” (1 Јн 4: 1), указује да модеран човек (и онај хришћански образован) потенцијално може бити непрецизан у поимању учења о вођи читаве гомиле злих духова:

² Види: Милојевић 2017.

„Тек када поверујемо у њихово постојање, тек када схватимо да он непрестано тежи да саблазни људе прилазећи им у најпривлачнијим и лажним ликовима, тек тада ћемо разумети каквим се огромним опасностима излаже сваки мистик, који тражи откривење, али не зна за постојање сатане. Откривење, дакле, може доћи и од ђавола, а разликовати га од божанског откривења није увек лако.” (Трубецкој 2005: 7).

Учешће негативних космичких сила, произашлих из пада најгордијег међу Божијим анђелима, опатворено у причу о бесмисленој и деструктивној мржњи према најближем сроднику, испричана је већ у *Књизи постојања*. То је прича о Каину и Авељу, синовима првих људи Еве и Адама – братоубиству из љубоморе и зависти.

„А послѣ некога времена догоди се, те Кајин принесе Господу принос од рода земаљскога; а и Авељ принесе од првина стада својега и од његове претилине, и Господ погледа на њега и на његов принос. А на Кајина и на његов принос не погледа. Зато се Кајин расрди веома, и лице му се промијени [...] Послѣ говораше Кајин с Авељом, братом својим. Али кад бијаху у пољу, скочи Кајин на Авеља, брата својега и уби га” (1 Мој 4: 4–8).

Пре него је Каин учинио грех братоубиства, који ће проузроковати његову духовну смрт,³ Бог, видевши његову огромну љутњу и бес (у *Светом писму* је опис емоције појачан описом физичког изгледа – лице му се изменило), указао је Каину да неговање таквих осећања према ближњима јесте предворје греха.⁴ И што је још важније, подсетио га је на снагу слободне воље човекове која је у таквим оквирима очито под влашћу зла: „А воља је његова под твојом влашћу, и ти си му старији” (1 Мој 4: 7). Такође је истакнут и кондиционал, усклађен са категоријом слободне воље – потенцијална могућност да се човек, упркос негативном утицају, томе одупре и окрене добру.

Као библијски пандан братског раздора изазваног грехом зависти уместо врлине љубави према ближњем, неретко је апострофирана прича о Јосифу (кога је отац Израил, волео „највећма између свијех синова својих, јер му се родио под старост” (1 Мој 37: 3)) и његовој браћи.

„А браћа, видећи гдје га отац љуби највећма између све браће његове, стадоше мрзити на њ, тако да му не могаху лијепе ријечи проговорити. Уз то усни Јосиф сан и приповиједи браћи својој, те они још већма омрзну на њ. Јер им рече: да чујете сан што сам снѣо: везасмо сноплѣ у пољу, па мој сноп уста и исправи се, а ваши снопови иђаху около и клањаху се снопу мојему. Тада му браћа рекоше:

³ „А Бог рече: шта учини! Глас крви виче са земље к мени. И сада, да си проклет на земљи, која је отворила уста своја да прими крв брата твојега из руке твоје” (1 Мој 4: 10–11).

⁴ „Тада рече Господ Кајину: што се срдѣш? Што ли ти се лице промијени? Нећеш ли бити мио кад чиниш добро? А кад не чиниш добро, гријех је на вратима?” (1 Мој 4: 6–7).

да нећеш још бити цар над нама и заповиједати нам? Стога још већма стадоше мрзити на њ ради снова његовијех и ради ријечи његовијех” (1 Мој 37: 4–8).

Овај раздор међу браћом, поступком градације израста у жељу браће – коју они доживљавају као своју – да се реше најомиљенијег међу собом. Прво сматрају да га треба убити, ношени користољубљем желе да га продају трговцима, а ношени лукавством, свој грех прикривају пред оцем, злоупотребљавајући катарзично дејство топоса препознавања.⁵ На тај начин иницирају дубоку и искрену патњу очеву због наводне синовљеве (Јосифове) смрти.⁶

О датој теми о оквирима писаног израза српског средњег века биће детаљније речи у следећем поглављу. Међутим, уколико се као критеријум написаног узму у обзир концизност и узрочно-последична конзистентност изреченог, индикативан је навод из *Летописа попа Дукљанина*. О снази ширења демонског утицаја (манифестованог кроз порив за влашћу) летописац Дукљанин *фактографски* прецизно говори. У тридесет и шестом поглављу (које представља *Житије Светог Јована Владимира*) у једној реченици успева да објасни међуоднос владарских породица, као и мотивацију њихових поступака:

„Цар Василије, грчки цар, бојећи се да не изгуби царство, убеђује Владислава, Радомировог рођака, да убије Радомира, јер је Радомиров отац убио његовог оца, а свога брата, с чим се Владислав слаже, па га убија током лова, а онда позива код себе и Владимира [из истих разлога].” (Дукљанин 1988: 128)

За даљи ток рада, а у складу са хришћанским учењем, важна је и институција усињења: онај који истрајно тежи Богу, бива *усињен* од стране Бога, док биће дијаметрално супротних тежњи, приближава се Сатани као *оцу* који постаје покровитељ његовог деловања. Треба подцртати и то да окренутост једном или другом путу није предестинирана рођењем, већ је

⁵ „Тада узеше хаљину Јосифову, и заклавши јаре замочише хаљину у крв. Па онда послаше шарену хаљину оцу његову поручивши: нађосмо ову хаљину, види је ли то хаљина сина твојега или није. А он позна и рече: сина је мојега хаљина; љута га је звијерка изјела: Јосиф је заиста раскинут. И раздрије Јаков хаљине своје, и веза костријет око себе; и тужаше за својим сином дуго времена” (1 Мој 37: 31–34).

⁶ И у вези са Израиљем, оцем Јосифовим, може се говорити о мржњи међу браћом из зависти. Наиме, према *Књизи постања* (поглавље 27), Јаков или Израиљ, вођа народа (име Израиљ добија по савезу с Богом), такође је изложен братској зависти. Он је љубимац своје мајке Ребеке, по чијем је наговору лукавством од оца узео „благослов старијег брата”. Љут због губитка позиције старијег сина, Исав је имао следећи план: „И Исав омрзе љуто на Јакова ради благослова којим га благослови отац, и говораше у срцу својем; близу су жалосни дани оца мојега, тада ћу убити Јакова брата својега” (1 Мој 27: 41). У овој старозаветној причи, братоубиство је избегнуто Јаковљевим бекством у Харан (види: Исто: 43).

резултат интенције сваког појединца. Пошто није увек лако разликовати „децу Божију”, од „деце ђаволове”, Јован Богослов у својој првој саборној посланици каже: „По овоме се познају деца Божја и деца ђавоља: Сваки који не твори правду није од Бога, ни онај који не воли брата својега” (1 Јн 3: 10).

Примери из српске житијне књижевности

Оба издвојена примера из *Светог писма* истичу злу окренуту мисаону активност,⁷ оних који се не бране од дејства Сатаниног на човеково промишљање стварносног. Што се житијних текстова тиче, у њима се децидирано наводи да је страдање хагиографског јунака проистекло из сукоба међу браћом, мотивисано деловањем нечастивог. Сваки напад од стране оног којим господари демонска сила, истовремено је искушење праведнику, преиспитивање његове постојаности у вери и истрајности на Божијем путу. Љиљана Јухас Георгиевска запажа да је Стефан Немања био искушаван од ђавола кроз своју браћу.⁸ Овакво становиште произлази из самог житијног текста:

„А када је одрастао до младићства, и примио чест отачаства својег, по имену Топлицу, Ибар и Расину и зване Реке, увек противни ђаво не престајаше наносити напасти Праведноме, и ожалошћаваше га браћом његовом.” (Стефан Провенчани 1988: 65)

Овај навод хагиограф наставља тврдњом да *безумни* (ђаво) није знао да све те невоље и страдања које шаље Стефану Немањи, неће бити на његову штету, већ на духовну корист. Својим страдањем које проводи у миру и без *роптања*, својим исправним поступцима и одлукама, он је сам себи *исплео троструки венац на глави*. Очита је алузија на венац од трња који је Исус Христос носио на путу до Голготе,⁹ у складу са истицањем мирног прихватања позиције невине жртве, што је универзална одлика мучеништва.¹⁰ Провенчани објашњава и методологију супротстављања

⁷ „Један од главних начина деловања нечистих духова на људе јесте њихово деловање на мисаону сферу путем уношења у њу различитих греховних помисли. Налазећи се ван домашаја човекових телесних чула, демони, делујући на његов ум, уносе у њега различите мисли које личност, која не води духовни живот, прихвата као своје. А ако их прихвата и слаже се с њима, тиме постаје проводник туђе зле воље која постепено и у целини њиме овладава” (Петроградски 2010).

⁸ Види: Јухас Георгиевска 1988: 18.

⁹ Види: Мт 27: 29; Мк 15: 17.

¹⁰ Љиљана Јухас Георгиевска запажа: „Иако детаљно описује Немањине патње, Немању Провенчани назива мучеником тек у XIX поглављу, похвали. Тамо он утврђује да је Немања

нечастивом: „Јер на гнев због преваре не помишљаше него, одвргов злобу ђавољу у нападању браће његове, стараше се како ће угодити Господу и творити пред њим угодна дела” (Стефан Првовенчани 1988: 65).

Дометнијаново житије посвећено родоначелнику српске владарске лозе, такође наглашава раздор међу браћом, али и маркира сродност судбине Стефана Немање са Јосифовом судбином. Како хагиограф наводи, иако су веома поштовали старије синове, Стефана Немању су највише волели, као што је то случај са старозаветним Јосифом (1 Мој 37: 4). Заточење Стефана Немање у пећини Доментијан упоређује са Јосифовим заточењем у јами (1 Мој 37: 24); намеру Јосифове браће да га продају Исмаиљцима који га воде у Мисир (1 Мој 37: 26–27) упоређује са протеривањем Немањиним у источне земље.

Љутњу браће, која наводно произлази из чињенице што се Стефан Немања усудио да гради *куће Божије* без консултовања с њима, Доментијан објашњава правећи разлику између духовног и крвног сродства – иако потомци истих родитеља, нису следбеници истих метафизичких родитеља:

„И досадише му злбом својом, но Господ беше са праведником и не даде им да га озлобе, а испунише пророку реч који рече: ’Грешни угледа праведника, зашкргута на њ зубима својима, а Господ ће му се посмејати јер унапред види када ће доћи дан његов’.” (Доментијан 1988: 242).

Доментијан као демонску црту описује *злобу* Немањине браће којом желе да му науде, чак лише живота. Сходно томе, Божија помоћ се превасходно огледа у томе што Господ није дозволио да се сам главни јунак хагиографије *озлоби*, да његов дух усмерен ка Богу оболи од овоземаљских слабости. Његово окрепљење, упркос страдању, било је усклађено са оним што наводи Давид у својим псалмима: „Баци на Господа жалост своју, и он ће те прехранити, и неће на векове дати да се праведник смете” (Пс 55: 22).

Сукоб међу браћом изазван властољубљем, као типско искушење потомака владарске династије, присутан је и у описима живота потомака Немањиних. Реч је о раздору између Вукана и Стефана – најстаријег брата који је очекивао престо и Стефана кога је отац именовао за наследника. Теодосије се у односу на свог претходника детаљније бави сукобом између потомака владарске лозе, који су од оца на самртном одру добили завет љубави.¹¹ Иако акцентује гордост као погодно тле за утицај мисли

мученик зато што је издржао безбројна страдања [...] Немањина борба са ђаволом који га искушава кроз његову браћу, за писца је, према томе, део онога на основу чега Немања стиче мученички ореол” (Јухас Георгиевска 1988: 27).

¹¹ „А пређашњу заповест дајем им: Имајте љубав међу собом! А ко од њих одступи [...] гнев Божи нека прогута њега и семе његово!” (Св. Сава 1988: 113).

потакнутих нечастивим, истичући ђавољи утицај на људе, Теодосије индиректно рехабилитује понашање Немањине браће – они су ипак само људи, а људи су често слаби и невешти у одупирању злу:

„Али нећемо браћу осудити, него онога који је био посредник њиховој мржњи, онога који се испрва узнесе гордошћу, рекавши у себи: 'Поставићу престо свој на облаку, и биће подобан вишњему' и који је због тога био свргнут са небеса на земљу, заједно са силама које су одступиле с њим; који је отац зависти и мржње и лажи; који је од почетка човекоубица ђаво; који позавидевши правом човеку Адаму на почаст и подигавши се мржњом на њега, вешто је удесио злолукави да и њега сруши истим оним високоумљем и равнобожјем којим је и сам пао.” (Теодосије 1988: 159–160)

У житију посвећеном Светом Сави, Теодосије говори и о раздору између Владислава и Радослава, кроз типски облик порекла свег зла на овоме свету – маркирана је демонолошка активност која увек има неприкосновени циљ – да на овоме свету не буде добра: „А онај који од почетка мрзи добро, непријатељ људи, ђаво, наоружавши млађега брата против старијега Владислава, велим против благочастивога Радослава краља подиже” (Теодосије 1988: 231).

У овом случају силе зла се не пројављују у завидном брату, већ *непокорној жени* од које краљ Радослав „у свему најпре богопохвалан и изванредан, постаде покоран жени, од које би повређен умом” (Теодосије 1988: 231). Жену краља Радослава Теодосије не упоређује са Евом, већ са Далилом која је телесно завела и *змијском лукавошћу* преварила Самсона.¹² Кроз утицај демона преко жене, долази до братског неслагања, те се тако Радослав описује као душевно оболео појединац – запоседнут мислима које је у њему пробудила, већ усињена од стране нечастивог, његова жена.

Радослав, као оваква врста *болесника*, већ опхрван лошим мислима и из њих произашлих несмислених поступака, своје стање не препознаје као болесно, али промену у личности владара препознаје народ и стаје на страну Владислава. Разрешење ражаловани владар, кога је жена оставила и отишла са извесним Фругом, проналази у Богу – потраживши помоћ од братовљеве љутње у црквеној власти. Као искрени покајник бива примљен и духовно исцељен – добивши монашко име Јован бива рукоположен од стране архиепископа (Теодосије 1988: 232).

¹² Види: Суд 16: 4–31.

Мржња међу браћом код Данила II и Константина Филозофа

Библијску тему о мржњи међу браћом из које произлази страдање невиног, часног, од родитеља и народа омиљеног брата, сусрећемо и код каснијих хагиографа. Значајан допринос овој теми налази се код Константина Филозофа у *Житију деспота Стефана Лазаревића*. Константин Филозоф се такође позива на библијску причу о Каину и Авељу, као пандан описаном односу међу људима и дејство нечастивог као узрок свем злу:

„Беше мир и утврђење, али не почиваше онај ђаво који је Кајина подигао против брата Авеља који му није учинио никакву неправду. Подиже, дакле, и ова напред поменутога Вука који измоли од цара (турскога) множину војника, тако рећи све силе његове.” (Константин Филозоф 1989: 104)

Говорећи о узроку раздора између Стефана и Вука, Константин Филозоф истиче утицај *деце ђаволове* (или *змијиног порода*, како их такође назива), тј. потомака османске владарске породице и сукоба који постоји међу њима. Будући да су Вук и Стефан Лазаревић били у вазалном положају, оваква ауторска интервенција претпоставља релацију међу браћом у Османском царству, као мотивацију оној међу потомцима Светог кнеза Лазара. Дакле, узрок (неизоставно демонолошке природе) аутор не проналази у самим Лазаревићима, већ у томе што се однос међу браћом – владарима уоквиреним еманацијом зла на васељенском нивоу (Османским царством), неминовно рефлектује на земље и људе који су под њиховом окупацијом.

Одлуке и поступци српских престолонаследника условљени су њиховом подређеном позицијом од стране Бајазитових синова, између којих је око власти вођен грађански рат. Међутим, Константин Филозоф одлучује да маркира *ђавољи наговор* као иницијацију сукоба између Мусе и Бајазита. Као иницијатора развијања дубоке мржње међу султановим синовима, означава угровлашког војводу Мирчу, који својим манипулативним (демонским) стратегијама мотивише Мусу да се сукоби с братом.

Тренутак Мусине одлуке да безумно уђе у рат против брата описан је као буђење из сна¹³ када се, изговарајући речи пророка Јеремије (Јер

¹³ Буђење из сна је уобичајено наративно разрешење у средњовековном тексту, сродно античком *dues ex machina*, али у медијевистичким оквирима реч је о искуству метафизичког карактера које је довело до промене квалитета личности. Та промена житијног јунака може бити позитивног или негативног карактера, а у овом примеру одређује тренутак када зло овладава султановим потомком који, по сваку цену желећи владарски трон, одлучује да се сукоби са својим братом.

1, 14), овај лажни пророк супротставља брату Сулејману: „Овај, дакле, дође да се бије са својим братом; и жељаху се крви наситити као змијин пород, а (беху) пород братски који је пре рођења цепао материнску утробу” (Константин Филозоф 1989: 106). Мусина демонска снага и сила материјализована је кроз лукавство: „Показиваше се свима околним као кротак, дарезљив, као смирителъ, под видом побожности, што се после показа да је горче од жучи, па чак и над онима који су га слушали” (Константин Филозоф 1989: 106).

Такође, као код Константина Филозофа, и код Данила II има примера када хагиограф говори о браћи (братском пару), који су изложени искушењу *злог наговора*. Међутим, код Данила II, у *Житију краља Милутина* каиноавеловски сиже није функционалан, међу браћом не постоји сукоб, они јесу у љубави. Оно што мотивише даљи приповедни ток јесте чињеница, да ли они тако уједињени љубављу међу собом, делују у складу са Божијом или сатанском етиологијом. Сходно чињеници да по хришћанском учењу делатни потенцијал човеков битно утиче на коначан облик Божијег промислитељског деловања на свету, значајно је истаћи и личну инвенцију усмерену у одређеном правцу. Уколико би требало овај елемент житијног израза дефинисати као топос, то би се могло учинити на следећи начин: братска љубав у служби добра или у служби зла.

У вези с наведеним, најупечатљивија је јукстапозиција између Дрмана и Куделина на једној, краља Милутина и његовог брата Драгутина на другој страни. О Дрману и Куделину житијни текст наводи податке: „Од ђаволског дејства наговорени, почеше се носити злом мишљу против овога благочастивога, хотећи озлобити и њега и његову државу” (Данило II 1988: 117). Информисан о завери која се спрема, краљ Милутин је скупио војску и кренуо на *зломислену* браћу, сродну палим анђелима. Ушавши у сукоб са епигонима демонског у свету, Милутин не показује агресивност – већ у хришћанским оквирима – показује богољубље. Својом спремношћу да се супротстави злу доказује да он није само *отац* који брине о телу својих поданика, већ и о њиховој души.

Опис самог сукоба говори и о томе колико је зло јако и тешко савладиво – краљ Милутин, скупивши војску не успева да оствари своје циљеве, већ изазива љутњу и бес у зломисленој браћи. Зато Дрман и Куделин купују плаћенике с којима заузимају српске земље и чини злодела. Кроз причу о неоскрнављеној љубави коју браћа деле међу собом (Милутин и Драгутин) настаје преокрет – они здружени успевају да надиграју зло.

Индикативна је формулација молбе коју у очају изговара краљ Милутин Данила II:

„Дужност ти је, вазљубљени брате, да осетиш бол због моје скрби и да ми помогнеш, да се избавим од таква насиља оних, који војују против мене, као што сам и ја у прошло време помогао теби” (Данило II 1988: 118).

Истицање дужности да брат помогне брату и каузалитета – „као што сам ја у прошло време помогао теби”, наизглед је у сукобу са хришћанским принципом безусловног добротиниства. Кључ за разумевање је већ наведени императив родоначелника династије Немањића који је свом потомству оставио као завет.¹⁴ Зато се у једном пасусу чак три пута помиње братска љубав: краљ Милутин се обраћа брату са „вазљубљени брате”; чувши лошу вест од „вазљубљенога свога брата” краљ Драгутин окупља војску, како би помогао „вазљубљеноме своје брату” (Данило II 1988: 118).

У следећој реченици се са Ја прелази на Ми, краљеви Драгутин и Милутин кренули су у поход „имајући у телу једну вољу и љубав братску” (Данило II 1988: 118). Победу над злом (Дрманом и Куделином) хагиограф резимира закључком: „И тако Божијом помоћу постигаши сву своју вољу, прогнаше оне зломисленике са њихова наследства, и одоше посрамљени у погипли и у великом презиру” (Данило II 1988: 118).

Као услов Божије помоћи, осим братске љубави, истакнут је такође елемент воље, или слободне воље, како се то истиче у хришћанским оквирима. У овом сукобу супротстављене су две воље и то обе човекове (једног и другог братског пара). На једној страни су Дрман и Куделин који желе да „окончају вољу своју” (Данило II 1988: 118), али задовољство задобијају Драгутин и Милутин „постигавши своју вољу” (Данило II 1988: 118). Да ли је овде реч само о сукобу две воље људске и које критеријуме има Господ када се одлучује да благословена буде воља једног човека, а не оног другог (у овом случају браће)?

Категорија слободне воље је врло важна у хришћанском учењу, о чему, између бројних теолога пише и Иларион Алфејев. Имајући на уму синергију дејстава Бога и човека, говори о суштинској важности ове категорије: иако такав појединац (боготражилац) има јасан циљ и јасну методологију поступања на путу ка циљу, он није лишен своје воље, напротив предуслов Царству небеском јесте својевољно одбацивање греха и усмеравање ка врлини.¹⁵ Зато Божија помоћ долази боготражиоцу (бо-

¹⁴ Види: фуснота 12.

¹⁵ „На путу уподобљења Богу човек није лишен слободе, већ његова слободна воља ступа у хармонично јединство са вољом Божијом. Према хришћанском учењу, највеће достојанство

готражиоцима), који се не уздају у своју снагу и моћ, већ у Божију силу и свезнање, док она изостаје када је реч о онима који се уздају овоземљске категорије снаге, моћи и непобедивости.

Закључак

У раду је проблематизован утицај палог анђела на људе, у оквирима породичних односа, конкретно, односа између браће, потомака владајуће династије. Иако је реч о појединцима који живе у *свету*, не издвојено попут монаха, и они су подједнако изложени демонском утицају. У овом контексту, напади од стране зла, нису снови и визије (као што је случај код Светог Антонија или Петра Коришког), већ су материјализовани кроз људе и то оне ближње.

У интертекстуалном смислу преобладајуће су корелације са библијским причама о Каину и Авељу, Јосифу и његовој браћи. Иако је ова друга библијска прича разгранатија и податнија директном и индиректном подражавању, паралела са Каиновим убиством Авеља наводи се као парадигма континуитета, принципа на којем је заснован свеколики исказ у овој епоси. Или, како Јухас Георгиевска, говорећи о сукобу Стефана Немање с браћом наводи – у житију се понављају догађаји који су се десили у *младости* људског рода.

Демонолошка форма овакве дестабилизације у владарској породици, у сваком од наведених примера, илустрована је кроз мисаону активност која претходи злом делу. На овакав начин долази до *преумљења* или метаноје, што има даље консеквенце на односе међу браћом, потомцима владарске породице. Насупрот онима који су континуитет зла, јесу они трпељиви пред свим невољама и страхотама сопственог страдања, својим исправним поступцима и одлукама све ближи есхатону.

Када је реч о житијним јунацима чији је опстајање у вазалном положају само по себи тешко, конкретно код Константина Филозофа, сами представници османског царства постају материјализација зла. Њихова демонолошка етиологија се не одсликава кроз суров однос према потлаченима, већ саоднос са сродницима. Такође је истакнуто да султанови потомци (*змијин пород*) попут самог нечастивог утичу на владаре вазале, зато је сукоб између Мусе и Сулејмана наративна мотивација сукоба између Стефана и Вука Лазаревића.

човека лежи у слободној реализацији сопственог потенцијала уподобљења Богу” (Иларион Алфејев 2007).

Особену ауторску инвенцију представља наративизација односа Дрмана и Куделина на једној, Милутина и Драгутина на другој страни. У овим оквирима нису делатне само љубав или мржња као референца која одређује даљу судбину појединаца или народа којим владају. Љубав међу браћом није оскрнављена, дистинкцију представља чињеница да ли они, уједињени братском љубављу, свој фокус имају на добрим или злим делима. У складу са оним што слободном вољом бирају, њихова будућност бива само резултат одабраног. Тако они који теже истини и правди и уздају се у Свету Тројицу, у предности су над онима који енергију добрих братских односа усмеравају ка деловању дијаметрално супротног карактера.

Иако је у сваком од наведених примера метафизичка категорија зла материјализована кроз људе (ближње – рођаке и сараднике) њен примарни облик – деловања није измењен. Оваквим преиначавањем невидљивог у видљиво, није нарушен први услов шематизованог приказа – деловање на мисаону делатност појединца, пре него донесе погрешну одлуку. Иако материјализовани и именовани, они не представљају сами по себи слику зла – већ је њихово деловање на ближње и навођење на примисли које нису утемељене у добро – слика исконске опасности која латентно настоји да угрози оне који су на Божијем путу.

ЛИТЕРАТУРА

Данило II 1988: Данило II, *Животи краљева и архиепископа српских, Службе*, Београд: Просвета/ Српска књижевна задруга.

Доментијан 1988: Доментијан, *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона*, Београд: Просвета/ Српска књижевна задруга.

Дукљанин 1988: Дукљанин, *Љетопис попа Дукљанина*, Београд: Просвета/ Српска књижевна задруга.

Иларион Алфејев 2007: И. Алфејев, Концепт достојанства и слобде личности у хришћанству и секуларном хуманизму, Доступно на: <https://teologija.net/koncept-dostojanstva-i-slobode-licnosti-u-hriscanstvu-i-sekularnom-humanizmu/>, преузето 3. 1. 2022.

Јухас Георгиевска 1988: Ј. Јухас Георгиевска, Стефан Првовенчани и његово дело, *Сабрани списи*, Београд: Просвета/ Српска књижевна задруга, 9–50.

Константин Филозоф 1989: Константин Филозоф, *Повест о словима, Житије деспота Стефана Лазаревића*, Београд: Просвета/ Српска књижевна задруга.

Милојевић 2017: С. Милојевић, Уздање у Бога као начин превазилажења невоље од стране доброг владара у Животу Светог Симеона Стефана Првовенчаног, у Генадиј Заридзе (ред.), *Јеванђелске вредности и будућност православног света: православље и наука*, Београд, 235–239.

Милојевић 2020: С. Милојевић, Монашко страдање демонолошког порекла, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* 68/ 2, 423–437.

Родион Петроградски 2010: Р. Петроградски, *Људи и демони. Како пали духови кушају савременог човека*, доступно на: <https://svetosavlje.org/ljudi-i-demoni>, преузето 1. 8. 2020.

Свети Сава 1986: Свети Сава, *Сабрани списи*, Београд: Просвета/ Српска књижевна задруга.

Свето писмо 1950: *Свето писмо старога и новога завета*, Савет Библијских друштава: Њујорк–Лондон.

Свето писмо 2008: *Нови завет*. Ваљево: Глас цркве.

Стефан Првовенчани 1988: Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, Београд: Просвета/ Српска књижевна задруга.

Теодосије 1988: *Житија*. Стара српска књижевност у 24 књиге. Београд: Просвета/ Српска књижевна задруга.

Трубецкој 1993: Е. Трубецкој, Катастрофичке епохе и „последњи дани, *Источник*. 5–12.

Snežana J. Milojević

THE DEVIL AS A CAUSE OF HATRED BETWEEN BROTHERS

Summary

The paper presents some of the narrative strategies with which medieval authors describe demonic activity in secular settings. Although, in accordance with Christian teaching, it is about acting on human thoughts, the materialization of exponents of the absence of good in these frameworks, differs from the way the hagiographer talks about the same when describing the feat of the anchorite. The most paradigmatic examples of Stefan Provenčani, Domentian, Teodosije, Constantine the Philosopher and Danilo II are highlighted. This choice of sources results from the intention to indicate the schematism of the written expression in the title imposed by the frames. The paper presents three narrative forms of action by the unholy on the hatred between brothers. The first arises from the sinful potential of pride, as suitable for the influence of the unholy, when the brothers are ready for a direct conflict in order to win primacy in the ruling hierarchy. Another narrative solution tells about the relationship of brothers who are in love with each other,

but their ambition (euphemistically speaking) leads them to be epigones of evil. The third narrative form tells about brothers who, although conflicted about power, are rehabilitated from their guilt in an indirect way. Namely, the sinful potential is attributed to the supreme authority according to which the conflicting brothers from the central story are in a vassal position. In the framework of old Serbian literature, we are talking about the influence of the Ottoman Empire on the vassals of Serbian origin.

Key words: Stefan Provenčani, Domentian, Teodosije, Danilo II, Constantine the Philosopher, demonic influence, love, hate.